

ІНТЕЛЕКТУАЛ-ХРИСТІЯНИН У «ПОСТ'ЯЗИЧНИЦЬКОМУ» СУСПІЛЬСТВІ.

Спроба реконструкції життєпису агіографа Нестора

Утвердження християнства в Київській Русі було далеко не таким простим процесом, як нам здається. Незважаючи на те, що ця релігія набула статусу державної, все-таки в суспільстві зберігалися дохристиянські (т.з. язичницькі) погляди. Християнство часто розглядалося як щось формальне, а «віра батьків» була чимось суттєвим. Таке суспільство варто розглядати як пост'язичницьке. Існувало воно в Київській Русі в XI столітті, почасти — в XII.

У такому суспільстві людину, яка дотримувалася християнських норм, хоча й не осуджували, але сприймали як «білу ворону». Вона певною мірою була новатором і мусила бути подвижником.

До таких подвижників належав Нестор, який створив чи не перші зразки християнської «житійної» літератури («Життя Бориса і Гліба», а також Феодосія Печерського). Йому навіть приписують написання «Повісті минулих літ», хоча це — під сумнівом. Про нього, як і, зрештою, про інших середньовічних авторів, ми знаємо небагато. Народився він орієнтовно в 50-х роках XI ст., очевидно, не раніше 1057 р. Про його походження можна лише здогадуватися.

На думку, що Нестор походив із якогось полянського містечка, нас наводять такі міркування. У середині XI століття в Києві вже існувало багато монастирів. Але, судячи з усього, це були елітарні обителі, куди приймали далеко не всіх, а, як правило, заможних киян. На цьому, до речі, акцентує увагу Несторове «Житіє Феодосія Печерського». У ньому розповідається, що, коли Феодосій прийшов до Києва й почав ходити по монастирях, то його не хотіли прийняти, бачачи його простоту і вбогий одяг. Тоді він прийшов до Антонія, засновника Києво-Печерського монастиря, який жив усамітнено в печері, а його обитель сильно вирізнялася від інших київських монастирів

своїм аскетизмом та «провінціалізмом», тобто сюди могли приходити не лише кияни, а й жителі інших міст.

Як відомо, і Антоній, і Феодосій були провінціалами. Перший походив із Любеча, другий — із Василева (нинішній Васильків), хоча перед тим, як прийти до Києва, жив у Курську. Очевидно, Києво-Печерський монастир, принаймні спершу, став прихистком для людей із християнізованих полянських околиць.

Оскільки Нестор, як відомо, став ченцем цієї обителі, яка спочатку існувала для жителів некиян, то ми допускаємо, що він, так само, як Антоній та Феодосій, прийшов сюди з якогось полянського містечка.

Народився Нестор, імовірно, в родині, яка належала до еліти тогочасного давньоруського суспільства. Саме таке походження давало йому можливість відійти від давніх язичницьких традицій, які ще мали значну силу на Русі, й Долучитися до нового для руських людей християнства, а відповідно, й отримати християнську освіту, ознайомитися з біблійними текстами й творами християнських авторів.

Водночас таке елітарне походження давало йому можливість виробити своєрідне бачення суспільно-політичних процесів та історичного минулого його краю.

Чому Нестор обрав чернече життя — сказати важко. Можна лише зазначити: вибір був непростим. Ченці стали «новими людьми», нетрадиційною інтелектуально-духовною елітою, яка несла для русичів християнські цінності. Зрозуміло, ця нетрадиційність викликала негативну реакцію в населення. Непорозуміння між русичами-традиціоналістами й носіями християнської культури з великою драматичністю зображено Нестором у написаному ним «Житті Феодосія Печерського».

Бажання святого жити по-християнськи викликало нерозуміння з боку оточення. Особливо драматичними були непорозуміння між ним та його рідною матір'ю. Це був конфлікт між носіями двох світоглядів — близькими родичами. Зображення цього конфлікту настільки живе, сильне, що не

виникає сумніву: описати таке не міг хтось сторонній, тим паче — за розповідями інших людей. Відомо, що Нестор не був безпосередньо знайомий із Феодосієм. Очевидно, він сам мав пережити щось схоже...

Тож, як би там не було, Нестор опинився в Києво-Печерському монастирі. Його перебування в цій обителі припало на час її піднесення. 1091 року відбулося урочисте відкриття мощів Феодосія. Саме тоді починається інтенсивне творення й літературне оформлення легенд про подвижників Києво-Печерського монастиря, які стали основою «Києво-Печерського патерика».

Можна сказати, що Нестору поталанило з часом і культурним оточенням. Жив він у часи політичного й культурного піднесення Київської Русі, у найбільшому столичному монастирі, де міг не лише спостерігати за бурхливими подіями, але й мав можливість хоча б частково усамітнитися, а це дуже важливо й потрібно для письменника. Час написання Нестором агіографічних творів залишається суперечливим. Деякі дослідники відносили їхню появу до 80-х років XI ст., зараз же більшість датують ці твори початком XII ст.

Перший «житійний» твір про Бориса та Гліба не виник на порожньому місці. Очевидно, вже за часів Ярослава Мудрого з'явилися фольклорні, а, можливо, й писемні твори про вбивство цих двох князів. Цілком імовірно, що Нестор їх використовував. Так, наприклад, зустрічаємо схожі місця в Несторовому житії та «Оповіданні про страждання Бориса і Гліба», яке приписують старцю Якову.

Однак Несторове житіє все ж якісно інший твір, якщо порівнювати його з твором Якова. Нестор, пишучи про Бориса та Гліба, створив перше в Київській Русі житіє, яке відповідало класичним візантійським зразкам. На початку автор смиренно просить Бога дати йому розуму. Далі в скороченому варіанті викладає людську історію з часів «створення світу». Закінчує Нестор свій історичний екскурс хрещенням Русі, намагаючись цим ввести русичів до

кола історичних народів. А вже після цього починає опис життя Бориса й Гліба.

Про їхнє народження не йдеться (у цьому випадку автор відходить від візантійських зразків). Можна припустити, що після народження Борис і Гліб не були охрещені. Нестор починає виклад життя своїх героїв із дитинства й намагається утвердити думку, що вони були дуже побожними й благочестивими.

Звертає на себе увагу й вибір теми. Створення «Житія Бориса і Гліба», очевидно, треба осмислювати з точки зору утвердження християнських цінностей у давньоруському суспільстві. Для язичника-русича смерть Бориса та Гліба аж ніяк не була героїчною. Убивство цих князів може бути хіба що предметом скорботи, але аж ніяк не прославлення.

У язичницькі часи відомими особами ставали, як правило, ті князі, які відзначалися своїми завоюваннями, великими кровопролиттями тощо. Мученицька ж смерть (а не смерть героїчна на полі бою) — це вже суто християнська цінність. До того ж цінність, яка є чи не найбільшим викликом язичницькому світові. Адже значна частина християнських святих — це стратотерпці, люди, що гинуть мученицькою смертю (часто смертю за віру). Саме Борис і Гліб могли стати образами таких стратотерпців (інша справа — наскільки вдалі ці образи).

Фактичних даних у «Житті...» небагато. Оповідь про вбивство князів, своєрідна кульмінація твору, схематична, відповідає візантійським зразкам, у результаті вона втрачає своє історичне значення.

Значна, по суті друга, частина твору — це оповідь про чудеса, які творили Борис та Гліб. Агіографічний твір про Бориса й Гліба засвідчив, що в руській літературі з'явилася неординарна постать — письменник, який не боявся «літературного експерименту», був новатором, адже вносив елементи чужорідної культури, у цьому випадку — візантійської, в культуру руську, і намагався адаптувати їх.

Другим, відомішим агіографічним твором Нестора було «Житіє Феодосія Печерського». Пишучи житіє святого, Нестор, очевидно, використовував свій особистий життєвий досвід. Звісно, в такому творі важко з'ясувати, де особисті моменти з життя Нестора, подані під виглядом житія Феодосія; де просто «нейтральні моменти» в описі монастирського життя, які все ж ґрунтувалися переважно на особистому досвіді Нестора; де реальні моменти біографії Феодосія, подані без «житійної» ідеалізації; де ідеалізовані та міфологізовані моменти біографії Феодосія, створені монастирською братією; нарешті — де моменти штучні, внесені під впливом візантійської літератури.

Те, що Нестор при написанні «Житія Феодосія» перебував під неабияким впливом візантійських зразків — цілком зрозуміло. Він, зокрема, досить широко використовував тут житія Сави Освяченого, одного з організаторів палестинського чернецтва, та Євтимія Великого, які були написані Кирилом Скитопольським.

Крім того, Нестор користувався житієм Антонія Великого (пера Афанасія Олександрійського), а також агіографічними творами Палладія, Василя Амосійського, Іоанна Мосха та інших. До того ж у цих творах він знаходив для себе не лише загальну манеру викладу чи загальні мотиви, а навіть у окремих подробицях, у деяких висловлюваннях дотримувався візантійських зразків. Можливо, Нестор знав грецьку мову й знайомився з цими творами в оригіналі. Для того часу він був досить освіченою людиною.

Авторитет Нестора був настільки великим, що саме йому приписали написання «Повісті минулих літ». Однак легенда про Нестора-Літописця — це справа рук українських інтелектуалів XVII ст. — того часу, коли в українській суспільній думці утверджується ренесансне розуміння індивідуального авторства. Ці інтелектуали вважали, що «Повість минулих літ» (твір загалом колективний) має мати індивідуального автора. І показово, що їхній вибір впав саме на Нестора.

Петро КРАЛЮК